

معرفی و نقد مجموعه رسایل فلسفی صدرالمتألهین

فاطمه مروی

مجموعه رسایل فلسفی صدرالمتألهین، تحقیق و تصحیح حامد ناجی اصفهانی،
تهران: حکمت، ۱۳۷۸ ه.ش.

این نوشته به بهانه چاپ دوم اثر نگارش شده است؛ زیرا آثار ملاصدرا از حیث تنوع و طرح مسائل فلسفی و عرفانی که بعضی از آنها مشتمل بر تفسیر قرآن و شرح احادیث نیز هست قابل توجه است. وحدت بنیادین نوشته‌های ملاصدرا از سلوک عقلی و شهودی او نشأت می‌گیرد. این طریق تفکر برای نخستین بار در آثار او هویدا شد و اگرچه بعضی از منتقدان وی، همین طریق را مایه خرده‌گیری بر او دانسته‌اند اما مفسران و شارحان آثار وی جامعیت میان عقل و نقل را در آثار او نشانه تعالی حکمت وی دانسته‌اند. به هر حال مجموع رسایل فلسفی صدرالمتألهین به مثابه مجموعه کوچکی است که اندیشه‌های ملاصدرا را توأم با طرح مسایل فلسفی و عرفانی و تفسیری و کلامی و حدیثی به خوبی بیان می‌کند و از این رو قابل نقد و معرفی است.

مجموعه رسایل فلسفی صدرالمتألهین، وحدت موضوعی ندارد و مصحح محترم نیز به گونه‌ای که در مقدمه (صص ۱۸-۱۹) نوشته‌اند قصد داشته‌اند این رساله‌ها را که تاکنون چاپ نشده است در دسترس دوستداران حکمت و فلسفه اسلامی قرار دهند. در این جنگ مجموعاً هیجده رساله، با این عناوین، تصحیح و چاپ شده است: ۱. اتحاد عاقل و معقول؛ ۲. اجوبه مسائل مآلشمسای گیلانی؛ ۳. اجوبه مسائل ملامظفر حسین کاشانی؛ ۴. اجوبه مسائل نصیریّه؛ ۵. اصالت جعل وجود؛ ۶. رساله تنقیح در منطق ۷. حشریّه؛ ۸. خلسه؛ ۹. دیباچه عرش التقدیس؛ ۱۰. خلق اعمال؛ ۱۱. شواهد الربوبیّه؛ ۱۲. فواید (۱. ردّ شبهات ابلیسیه، ۲. شرح حدیث کنت کنزاً مخفياً، ۳. در بیان کیفیت ترکیب ماده و صورت، ۴ و ۵. ذیل آیه امانت و مواد ثلاث)؛ ۱۳. لمیّه در اختصاص فلک به موضع معین (حل الإشکالات الفلکیّه)؛ ۱۴. مزاج؛ ۱۵. تفسیر سوره توحید (۱)؛ ۱۶. تفسیر سوره توحید (۲)؛ ۱۷. وجود؛ ۱۸. حل شبهه جذر اصم.

مقدمه مصحح محترم نسبتاً مبسوط است (صص ۳-۵۳) و در ضمن آن هر یک از رساله‌ها را معرفی اجمالی کرده است. همچنین در صحت انتساب رسائل به ملاصدرا و انواع نسخه‌های خطی و شروح و تعلیقاتی که برخی از آنها داشته‌اند، ذیل معرفی هر رساله گزارش شده است. آنچه در این قسمت جالب توجه است بررسی تطبیقی برخی رساله‌ها با عنوان‌های احتمالاً مشابه در آثار ملاصدرا است که این تعدد عناوین، گاه به حسب استنساخ‌های گوناگون و اشتباه کاتبان یا ثبت غلط آنها در فهرست نسخه‌های خطی صورت گرفته است. در پایان کتاب هم فهرست مستوعی از مجموع رساله‌های چاپ شده تهیه گردیده است که این مهم موجب می‌شود تا پژوهشگران فلسفه به راحتی به مطالب

و موضوعاتی که به آنها علاقه‌مندند دست یابند.

محتوای رساله‌های ملاصدرا در این مجموعه از حیث تفسیر و فهم تاریخ فلسفه اسلامی و نیز سیر تاریخی حکمت متعالیه و نسبت تاریخی اندیشه‌های او با فیلسوفان دیگر، همانند فارابی و ابن سینا و سهروردی و دیگران قابل توجه است. وی در قسمت‌های مختلف این مجموعه، به‌مناسبت، از حکیمان یونان خصوصاً افلاطون (ص ۲۸۵) و ارسطو (ص ۶۹) سخنانی نقل کرده است. همچنین از حکمای پیش از سقراط سخنانی آورده است (ص ۴۵۷). روش او در گزارش از فیلسوفان یونانی، کاملاً غیر مستقیم است و به نظر می‌رسد که ملاصدرا به نقل از منابع دیگر، سخنان آنها را نقل و بررسی کرده است؛ چون در هیچ یک از مواضع، مآخذ و منابع استفاده‌شده خود را معرفی نکرده است. چنین روشی در فلسفه اسلامی کاملاً متداول است و در حکمت متعالیه ملاصدرا نیز به‌وفور به چشم می‌خورد. ناگفته نماند که شیوه مواجهه ملاصدرا با حکیمان عهد اسلامی، به حسب دسترسی وی به منابع آنها، کاملاً با روش گزارش او از حکمت یونان متفاوت است و وی در توجه و نقل آرای حکیمان مسلمان و حکمای یونان، استقلال رأی خود را به‌منصه ظهور رسانده و تمایل به تبیین دیدگاه‌های فلسفی خویش را در آنچه که بعدها به حکمت متعالیه مشهور شد دارد و این مهم نشان می‌دهد که ملاصدرا خود را در تفکر، مقید به سنت فکری می‌داند که از دو هزار و پانصد سال پیش تاکنون حرکتی جوهری در سیر تاریخی خود دارد.

از جنبه‌های قابل توجه مجموعه رسایل صدرالمتألهین، آرای ملاصدرا است که برخی آنها از حیث طرح آن در فلسفه اسلامی بدیع و گاه برای نخستین بار در آثار این فیلسوف مطرح شده است، به گونه‌ای که در بررسی

مختصر میان برخی آرای مطرح شده در این رساله‌ها و نوشته‌های مفصل‌تر ملاصدرا، می‌توان ابداع رأی وی را در این مجموع نسبت به دیگر آرای وی ملاحظه کرد. مثلاً در رسالهٔ اول (ص ۶۱) که اختصاص به اتحاد عاقل و معقول دارد او به بحث دربارهٔ عقل پرداخته است. وی در این رساله قائل به مقامات عقل شده، در حالی که پیش‌تر و حتی در رساله‌های مستقلی که دربارهٔ عقل تألیف گشته به تنوع عقول توجه شده است. احتمالاً این رأی ملاصدرا یکی از مبانی آرای وی در طرح معنای تشکیک است. در رسالهٔ اجوبة المسائل الجیلانیة (ص ۱۰۶) به پرسش و پاسخ‌های فلسفی پرداخته و در پاسخ و بحث دربارهٔ یکی از پرسش‌ها، عوالم و مراتب ثلاثه وجود انسان را که مشتمل بر نفس و روح و قلب است مطرح کرده است (ص ۱۲۰).

در اجوبة المسائل الکاشانیة (ص ۱۲۳) به نفس و قوای آن پرداخته است و ظهور نفس و قوای آن را در محکات و فضایل آدمی به حسب اکتسابات دانسته و عالی‌ترین مرتبهٔ این قسم به نظر او نفس قدسی است (ص ۱۵۹). یکی از رساله‌های این مجموعه که از حیث فلسفی از شاخصه‌های اصلی حکمت ملاصدرا محسوب می‌شود، رسالهٔ اصالت جعل الوجود (ص ۱۸۰) است. وی همانند دیگر آثار خود اثر جاعل را وجود دانسته نه ماهیت (ص ۱۸۲). او در این رساله برهان‌های متعددی برای اثبات نظریهٔ خود اقامه کرده است.

تنها رسالهٔ منطقی این مجموعه، رسالهٔ التفتیح فی المنطق (ص ۱۹۴) است. با توجه به نمونه‌هایی که ذکر شد مجموع آرای ملاصدرا در این رساله‌ها از حیث ابداع فلسفی قابل توجه و دست‌کم منبع تفسیر دیگر اقوال وی است و این مهم به اهمیت و رونق مجموعه حاضر افزوده است.

چاپ مجموعه حاضر از حیث فنی بدون اشکال نیست. صحافی نسبتاً معیوب آن، با چسب سرد، حتی در صحافی سخت موجب شده است تا این مجموعه نفیس پس از تقریباً دو بار استفاده، به کتابی با شیرازه پریشان مبدل گردد. نوع کاغذ و جوهر بسیار کم‌رنگ آن نیز از زیبایی ظاهری اثر کاسته است و البته این اشکالات در مجموع کتاب‌هایی که از ناشر محترم چاپ شده، بکرات صادر شده است. اغلاط مطبعی متن گاه موجب دشواری فهم گردیده و اگرچه تعداد آنها بسیار کم است و این تعداد به صورت بسیار طبیعی در هر متن چاپی با حجم نسبتاً وسیعی که در این مجموعه آمده موجود است اما امید است که در چاپ‌های بعدی تصحیح گردد.

به هر حال مجموعه رسایل فلسفی صدرالمتألهین، کوشش قابل تقدیری است که خوانندگان و دوستان آثار فلسفی عهد اسلامی خصوصاً حکمت متعالیه ملاصدرا باید قدردان زحمات مصحح و ناشر محترم این مجموعه فلسفی باشند که با سعی فراوان آن را در دسترس دوستان حکمت و معارف اسلامی قرار داده‌اند. سعی‌شان مشکور.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی